

ROBERT MATIJAŠIĆ

NOMENCLATURA OECONOMICA ANTIČKE ISTRE
NAZIVI POLJODJELSKIH ZANIMANJA I DUŽNOSTI U ANTIČKOJ
ISTRI

UDK 930.27(497.5)"652"
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 14. 6. 1995.
Received:

Dr. Robert Matijašić
HR — 52100 Pula
Arheološki muzej Istre
Mate Balote 3

Prikazuju se istarski primjeri zanimanja i dužnosti na poljoprivrednim imanjima u Istri u antičko doba, koji se javljaju na epigrafičkim spomenicima. Koncentracija nekih naziva u Puli upućuje na gradski karakter poljoprivrednog gospodarstva, dok veliki broj naziva oko Vabrige (Poreč), s imenima carskih robova i oslobođenika, govori o postojanju carskih posjeda u tom dijelu Istre.

Nastojeći se baviti, tijekom proteklog desetljeća, problemima gospodarstvene povijesti antičke Istre, pod mentorstvom D. Rendić-Miočevića (te mu stoga i posvećujemo ove retke), vrlo smo se brzo susreli sa škrtošću arheoloških vrela u pogledu podataka o ustrojstvu zemljišnih posjeda kao temeljne proizvodne jedinice rimskog gospodarstva Istre. Nešto epigrafičkih i sličnih vrela, zajedno s općenitim podacima i antičkim tekstovima (poglavito Katona, Varona, Kolumela i Plinija), zaokružuju kakvu-takvu rekonstrukciju ustrojstva rimskog posjeda. Nažalost, malobrojnost i raspršenost nalaza, te nedostatak većih serija određene vrste spomenika koje bi predstavljale ispravni statistički uzorak, znatno otežavaju poopćavanje konkretnih zaključaka do kojih se može doći.

O fizičkom ustrojstvu posjeda nije moguće govoriti konkretno. Od graničnih linija između pojedinih posjeda u Istri (i uopće) ostali su do danas očuvani samo dijelovi centurijacije¹ u obliku gomila kamenja, suhozida, pa i samih današnjih granica između katastarskih čestica. Prosječna veličina posje-

¹ SUIĆ 1955, 1-36; CHEVALLIER 1961, 11-24.

da od 475 jugera odgovara površini od 2,38 centurija.² S obzirom na to da Katon govori o "idealnom" masliniku i vinogradu od 240, odnosno 100 jugera,³ ako uzmemo u obzir površinu zemlje potrebne za druge kulture neophodne za život ili za proizvodnju pomoćnih kultura (voćnjak, povrtnjak, žitarice, šume itd.), približavamo se toj prosječnoj veličini.

Katonovi podaci su, međutim, zanimljiviji jer donose nešto poput normativa: za obrađivanje vinograda od 100 jugera potrebno je 16 radnika:⁴ uz nadstojnika (*villicus*) i nadstojnicu (*villica*), tu su još po jedan radnik zadužen za volove za oranje (*bubulcus*), za magarce (*asinarius*), za svinje (*subulcus*) i za izradu potrebnih predmeta od vrbova pruča (*salictarius*), te deset običnih radnika (*operarii*). Za obradu maslinika od 240 jugera potrebno je, uvijek prema Katonu,⁵ 13 radnika: tri za volove (*bubulci*), po jedan *asinarius*, *porcarius*, zatim jedan pastir (*opilio*) i pet radnika (*operarii*). Uz nadstojnika imanja (*villicus*), Katon spominje i druge nadglednike: *epistates* i *custodes* (ti posljednji nadgledali su proizvodnju ulja).⁶

Varonovi podaci glede radne snage vrlo su škrti: tu su samo *praefecti* i *magister pecoris*.⁷ Nasuprot tome, Kolumelino djelo važno je i stoga što donosi nove nazive za nadstojnike (*procurator*, *actor*) koji vjerojatno zamjenjuju vilika (*villicus*), ali i opisne nazive (*magistri singulorum officiorum*, *magistri operis*). Prvi put se u njegovu tekstu pojavljuju i nazivi za dodatna "radna mjesta" posluge, tj. one kućanskog karaktera: *cellarii*, *ostiarii*, *atriensi*.⁸ Prikupljeni podaci o svim nazivima poljodjelskih radnika-robova prema specijalnostima, koji se spominju u antičkim izvorima, zaokružuju skupinu od četrdesetak zanimanja.⁹ Specijalizacija radnika-robova u poljoprivredi bila je vrlo izražena, naročito u ustrojstvu srednje velikih i velikih imanja, iako se ta zanimanja vrlo rijetko pojavljuju na natpisima, iz jednostavnog razloga što su pripadali onoj društvenoj skupini koja nije imala prilike na taj način u kamenu ovjekovječiti svoje ime.

Nekvalificirani robovi, uposljeni u poljoprivrednim radovima, bili su poznati kao *mediastini*:¹⁰ historiografija u posljednje vrijeme sve više priznaje da oni nisu činili većinu poljoprivrednih radnika u većem dijelu Italije, s

² MATIJAŠIĆ 1988, 86-88.

³ *Cato, De agr.* 13, 1; 66, 1; 67, 1; 144; 145; DOHR 1965, 29-45; WHITE 1970, 385-388.

⁴ *Cato, De agr.* 11.

⁵ *Cato, De agr.* 10.

⁶ KOLENDO 1980, 199.

⁷ *Varro, R. r.* 1, 17, 5; 1, 2, 14; 2, 1, 23.

⁸ Sve opsežno citirano kod KOLENDO 1980, 199-200.

⁹ DE ROBERTIS 1946, 28; ŠTAERMAN – TROPIMOVA 1982, 32-39.

¹⁰ KOLENDO 1980, 40.

iznimkom krajnjeg juga i Sicilije. Naprotiv, važniji su bili specijalizirani robovi, osposobljeni za određenu složeniju djelatnost,¹¹ pa je i njihova cijena na tržištu bila viša. Pristrano tumačenje sintagme *instrumentum vocale* treba svakako ispraviti i demistificirati rimsko robovlasništvo kao vladanje slobodne manjine nad neslobodnom većinom okovanom u lance. *Ergastula*, skupine okovanih robova za teške poslove, svakako su postojale, ali kao vid kažnjavanja, a nipošto onako masovno kako to marksistička misao prikazuje. Tim više što su i antički autori bili uvjereni u neracionalnost njihovog iskorišćivanja: "*Coli rura ergastuli pessimum est, et quidquid agitur a desperantibus*".¹² Osim toga, robovska radna snaga vrlo je rano dobila konkurenciju u slobodnim bezemljašima koji su preuzimali iste poslove.

Zemljoposjednici su upravu nad pojedinim imanjima često prepuštali zakupnicima ili čak nadglednicima (*villici*) koji su zadržavali robovski položaj. Vilik je bio središnja osoba na poljoprivrednom imanju rimskog antičkog gospodarstva (*villicus* ili *vilicus*), nadstojnik, upravitelj imanja (*villa*, *villicare*): veliki Meyer-Lübkeov etimološki rječnik ne donosi nikakva detaljnija objašnjenja,¹³ iako je jasno da taj pojam potječe od riječi *villa*.¹⁴

Pomalo romantiziran i idealiziran u dijelu književne baštine, kao kod Horacija,¹⁵ *villicus* je bio spona između vlasnika i radnika na imanju, u slučajevima kada vlasnik nije neprekidno boravio na imanju, već je poslove na više imanja nadzirao iz svoje kuće u gradu (tzv. absentee landlord, odsutni vlasnik). Položaj vilika bio je na vrhu hijerarhije ruralnih radnika i zato je povjerenje vlasnika u njega moralo biti gotovo neograničeno, odnosno razmjerno udjelu njegovog neposrednog nadzora. *Villicus* je vodio sve organizacijske i upravne poslove i odgovarao je samo vlasniku. Njegova supruga (pratilja u slučaju da se radilo o robu) bila je *villica*, a čitava skupina pod njihovom upravom nazivala se *familia rustica*.

S povećanjem veličine imanja, od Augustova doba, javlja se *procurator*, vjerojatno posrednik u nadzoru između vlasnika i nadglednika manje jedinice na imanju. Zanimljivo je napomenuti da istovremeno raste broj poznatih zanimanja koja su više upravno nego li proizvodnog karaktera. Očividno je da vođenje imanja postaje sve zamršenije, pa se od robova traži i pismenost, a to je i razlogom početku pojave njihovih dužnosti na natpisnim spomenicima i u Istri.

¹¹ CARANDINI 1980, xxviii.

¹² *Plinius, N. H.* 18, 6, 36.

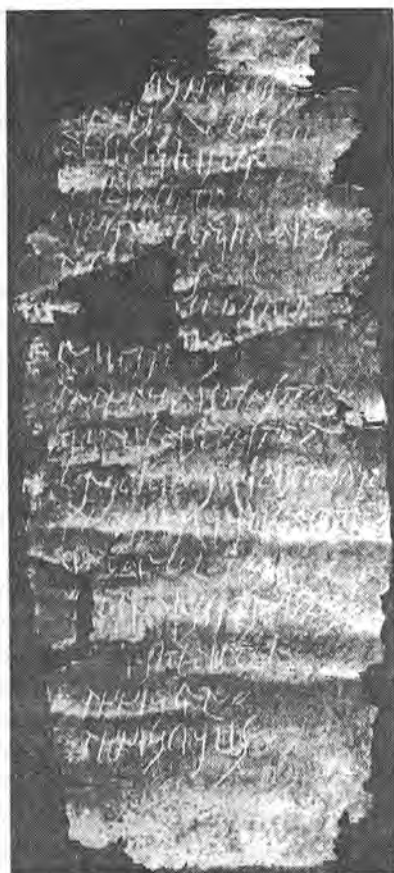
¹³ RE, 9331a: *villicus* "Bauer", it. *villico*.

¹⁴ RE, 9330.

¹⁵ *Horatius, Ep.* 1, 14.

Sl. 1. Olovna pločica s popisom imena (iz *Inscr. It.* 10.1, br. 592 a), Pula, Vodnjanska cesta. – Fig. 1. Lead tablet with list of names (*Inscr. It.* 10.1, Nr. 592 a), Pula, Vodnjanska cesta.

Sl. 2. Olovna pločica s popisom imena (iz *Inscr. It.* 10.1, br. 592 b), Pula, Vodnjanska cesta. – Fig. 2. Lead tablet with list of names (*Inscr. It.* 10.1, Nr. 592 b), Pula, Vodnjanska cesta.

Najveći broj natpisa, a u čitavom italskom dijelu rimske Istre do danas ih je objavljeno više od 1100,¹⁶ uklesan je u kamenu. Međutim, dvije olovne pločice, pronađene početkom ovoga stoljeća u jednom grobu na rubu današnje Pule,¹⁷ uz Vodnjansku cestu (*Via Flavia*), pružaju najzanimljiviju, a istovre-

¹⁶ *Inscriptiones Italiae*, sv. 10, br. 1 (*Pola et Nesactium*), br. 2 (*Parentium*), br. 3 (*Histria Septentrionalis*).

¹⁷ STICOTTI 1905, 213-223; *Inscr. It.* 10, 1, 592; BRANCALE 1982, 7-31.

meno i najizdašniju građu za poznavanje društvenog ustrojstva poljoprivrednih radnika: na dvije olovne pločice zabilježeno je ukupno 38 imena, od kojih se 21 ime nalazi na jednoj, a 17 imena na drugoj pločici (sl. 1, 2).

Imena na prvoj pločici (a) svrstana su u dva stupca: u lijevome je 12 imena s dvočlanom imenskom formulom (od kojih samo jedno ime pripada ženi), u desnome je 9 muških, jednočlanih imena. Na drugoj pločici (b), koja sadrži 17 imena, ponavlja se 12 imena s prve pločice, a javlja se još pet novih imena. U deset slučajeva, uz imena je ispisano zanimanje, odnosno zvanje osobe. Imena na popisu koji slijedi prenesena su prema izvornom čitanju Pietra Sticottija, koje prenosi i Bruna Forlati Tamaro, ali uz uvažavanje nekih ispravaka koje je paleografskom analizom utvrdio Giovanni Brancale.¹⁸

Oznake u zagradama upućuju na spomen istog imena na drugoj pločici.

Pločica a, lijevi stupac

1	CAECILIUS HONORATUS	
2	MINDIUS DONATUS	
3	MINDIUS TUSADIDES	
4	MINDIUS ZOTICUS	
5	MINDIUS HERMES	
6	MINDIUS CRALEUS	(b: 2)
7	MINDIUS NARCISSUS	(b: 1)
8	MINDIUS EITITEUS	
9	MARCIUS SOTER	
10	DECIDIUS HISTER	(b: 3)
11	DECIDIA CERTA	(b: 4)
12	M(i)N(erui)US EPAPHOR(dit)US	(b: 5)

Pločica a, desni stupac

13	LUCIFER DISP(ensator)	(b: 7)
14	LUCIFER ADI(u)TOR COLONI (?)	(b: 8)
15	EIPA(l)IS DISP(ensator)	(b: 10)
16	TROPHIMUS	(b: 11)
17	TROPHIMUS ALIUS	
18	ANCONIUS QUI VILICAVIT	(b: 12)
19	TERTIUS	
20	AMANDUS	(b: 9)
21	VIATOR	(b: 13)

¹⁸ STICOTTI 1905; *Inscr. It.* 10, 1, 592; BRANCALE 1982, 13. Ovaj posljednji netočno navodi da se pločice o kojima je riječ čuvaju u Muzeju u Puli (BRANCALE 1982, 7), iako su odnesene 1947. godine. Prije nekoliko godina neslužbeno se doznalo da se nalaze u jednom muzeju u Rimu, u neraspakiranom sanduku, zajedno s drugim predmetima iz Pule i iz Istre.

Pločica b

1	(<i>Mind</i>)IUS NARCISSUS	(a: 7)
2	MINDIUS CRALEUS (?)	(a: 6)
3	DECIDIUS HISTER	(a: 10)
4	DECIDIA CERTA	(a: 11)
5	MINERVIUS EPAPHRODITUS	(a: 12)
6	DIE(.....)R	
7	LUCIFER DISPENSATOR	(a: 13)
8	LUCIFER ALIUS	(a: 14)
9	AMANDUS DISPENSATOR	(a: 20)
10	VITALIS DISPENS(a)TOR	(a: 15 ?)
11	TROPHIMUS QUI DISPENSAVIT	(a: 16)
12	ANCONIUS QUI VILICAVIT	(a: 18)
13	VIATOR COLONUS	(a: 21)
14	[SEPT?]IMUS SABINIANUS	
15	(<i>Flav</i>)IUS HEDISTUS	
16	ANNIUS CALVO	
17	ANNIUS CIVILIS	

Na dva popisa je, dakle, ukupno 26 imena, od kojih se 12 ponavlja na obje pločice. O karakteru tih popisa imena teško je pouzdano suditi: Sticotti je najprije pomišljao na skupinu imena "*societatis cuiusdam rei rusticae privatae*", ili pak da je riječ o "*tabulis defixionum*" s magičkim značenjem.¹⁹ Sticotti je pločice datirao po novcu koji je pronađen u grobu, i to u početak 2. stoljeća. Brancale je, međutim, na temelju iscrpne paleografske istrage (njegov je rad poglavito paleografskog i jezičnog karaktera), uočio izvjesne paleografske razlike između pločica a i b, s time da je pločica a morala nastati prije pločice b, i to oko sredine 3. stoljeća.

Iz navedena dva popisa imena proizlaze slijedeći rekonstruirani podaci s formulom ime + zanimanje:

<i>Amandus dispensator</i>	(a: 20, b: 9)
<i>Anconius qui vilicavit</i>	(a: 18, b: 12)
<i>Lucifer dispensator</i>	(a: 13, b: 7)
<i>Lucifer adiutor coloni</i>	(a: 14, b: 8)
<i>Trophimus qui dispensavit</i>	(a: 16, b: 11)
<i>Viator colonus</i>	(a: 21, b: 13)
<i>Vitalis (Eipalis) dispensator</i>	(a: 15, b: 10)

¹⁹ FORLATI TAMARO 1947 (*Inscr. It.* 10, 1), 223: komentar uz br. 592.

Riječ *dispensator* označava istovremeno upravitelja i blagajnika, od *dispensatio* = odmjeravanje, razdioba, uprava, gospodarstvo, odnosno *dispensare* = podijeliti, isplatiti, urediti, odrediti, ali i: upravljati novčanim poslovima. Izraz *qui dispensavit*, prema tome, označava upravitelja, blagajnika "u mirovini". Ista sintagma koristi se uz drugi glagol za *qui vilicavit*, od *vilicare* (*villicare*) = upravljati. I riječ *colonus* ima više značenja: zemljoradnik, zakupnik, naseljenik, stanovnik (od *colere* = obrađivati zemlju). Napokon, sintagma *adiutor coloni* (ako je točno pročitana) morala bi značiti: pomoćni zemljoradnik, zakupnik, poljoprivredni radnik. Kolon kasnije dobiva isključivo značenje zakupnika i s njim se izjednačava, ali i tada je to mogao biti slobodni obrađivač zemlje, ili pak rob.²⁰

Nije sporno, dakle, da su zanimanja navedenih osoba bila međusobno povezana. Od sedam imena, četiri pripadaju blagajnicima/upraviteljima (od kojih jedan "u miru"), jedan je upravitelj poljoprivrednog imanja u pravom smislu riječi, a posljednja dva su zemljoradnik odnosno pomoćnik u tom poslu. Očividno je da se riječ *dispensator* može izjednačiti sa značenjem: upravitelj imanja, pri čemu je takva osoba možda bila samostalnija u vođenju poslova od one koju poznajemo pod nazivom *villicus/vilicus*. Treba primijetiti i da se naziv zanimanja *dispensator* javlja mnogo češće i u većem broju u odnosu na druge nazive.

Glede prosudbe društvenog položaja osoba s ta dva popisa, a u svezi s oblikovanjem imena, jedan dio osoba koristi dvočlani imenski obrazac, drugi nosi samo kognomen koji je u gotovo svim slučajevima grčkog podrijetla, dok tročlanog obrasca, uporabe prenomena ili filijacije, uopće nema. Osim toga, uspoređivanje podataka donosi zanimljive zaključke: zanimanje se javlja samo uz grčka jednočlana imena, dok oni bez zanimanja imaju dvočlani obrazac. Iznimka je jedno jako oštećeno ime (b: 6). Radi jasnije usporedbe, oblikovali smo slijedeće dvije skupine imena prema tome kriteriju:

Annius Calvo
Annius Civilis
Caecilius Honoratus
Decidia Certa
Decidius Hister
Flavius Hedistus
Marcius Soter
Minervius Epaphroditus
Mindius Craleus
Mindius Donatus
Mindius Eititeus

Amandus dispensator
Anconius qui vilicavit
Lucifer dispensator
Lucifer adiutor coloni
Tertius
Trophimus qui dispensavit
Trophimus alius
Viator colonus
Vitalis dispensator

²⁰ CRAWFORD 1980, 50.

Mindius Hermes
Mindius Narcissus
Mindius Soter
Mindius Tusadides
Mindius Zoticus
Septimus Sabinianus

Prvi niz imena, na lijevoj strani, pripada slobodnim osobama (*ingenui*) vjerojatno robovskog podrijetla (*liberti*), dok u desnom nizu nalazimo imena robova, iako robova koji su obavljali poslove za koje su morali biti kvalificirani. Činjenica da se nalaze zajedno na dvije pločice govori o mogućnosti da su pripadali nekom udruženju, možda²¹ za obavljanje kulta nekom božanstvu. Zanimljiv je omjer između te dvije vrste imena: dvije trećine je slobodnih, jedna trećina robova.

Sl. 3. Ulomak natpisa iz Pule: *Augg. lib. proc.* (AMI Pula). – Fig. 3. Fragment of inscription from Pula: *Augg. lib. proc.* (AMI Pula).

²¹ CRAWFORD 1980, 50.

U nastavku prikazujemo ostale poznate nazive zanimanja s rimskih natpisa u Istri:

1. *Procurator*:
D. M. / T. AEL. CALLIMORPHI / ALUMNI OPTIMI /
CHRYSOMALLUS / AUG(usti) LIB(ertus) PROCUR(ator)
(*Inscr. It.* 10, 1, 46: Pula)
2. *Procurator*:
[...] [CHRYS]OMAL[LUS] AUGG. LIB. PROC(urator)
(*Inscr. It.* 10, 1, 48: Pula)(sl. 3)
3. *Procurator*:
[...] PROC(urator) A[...]TUM
(*Inscr. It.* 10, 1, 54: Pula)
4. *Procurator*:
[...]MAX]UMA [DI]OCLI PROC(uratori)
(*Inscr. It.* 10, 1, 168: Pula)
5. *Tabularius*:
[...] AROGO AUG(usti) LIB(erto) TABULAR(io) / T. AELI(s)
VALERIANO / EROTI / GEAE / AROGUS PATRI ET FRATRI(bus)
DULCISSIMIS
(*Inscr. It.* 10, 1, 47: Pula)
6. *Tabularius, tabularius a patrimonio*:
DIS MANIBUS EUPHEMI AUG(usti) LIB(erti) TABULARI /
HARMONIA ET GYMNAS FILIAE PISSIMO PATRI / FLAVIA PRIMA
CONIUGI FIDO ET SIBI VIVAE FECERUNT [ET] IANUARIO
AUG(usti) LIB(erto) [TA] BULARIO A PATRIMONIO
(*Inscr. It.* 10, 1, 50: Pula)
7. *Tabularius*:
[...] AUG(usti) LIB(erto) TABUL(ario) / SYMPHORUS ET SCOPUS
LIBERTI ET HEREDES PATRON(o) BENEMERENTI FECERUNT
(*Inscr. It.* 10, 1, 51: Pula)
8. *Servus nummularius*:
NOTHO / L. SELICI GEMINI SER(vo) NUMMUL(ario) / ANN(orum)
XXIII F(ilio) / Q. SALLUSTIO Q. L. IANUARIO F. / HESPERO C.
ORBI QUARTI SER(vo) CONIUGI MUTILIA L. LIB. NOTHIS
(*Inscr. It.* 10, 1, 169: Pula)

Sl. 4. Natpis subprokuratora Karitina i Sabinijana (*adiutor tabulariorum*), žrtvenik bogu Mitri, iz Vabrige kod Poreča (ZMP Poreč). – Fig. 4. Inscription of subprocurator Caritinus and Sabinianus (*adiutor tabulariorum*), altar to Mithras, Vabriga near Poreč (ZMP Poreč).

9. *Dispensator*:
HELOPS / AUG(*usti servus*) / DISP(*ensator*)
(*Inscr. It.* 10, 1, 58: Pula; natpis na brončanoj uljanici)
10. *Dispensator*:
PRIMIGENIO / IMP(*eratoris servo*) EPIDECTUS SPENDOTIS
DISP(*ensator*) AMICO
(*Inscr. It.* 10, 1, 59: Pula)
11. *Dispensator*:
[...] SABIN[US ? ...] DISP(*ensator*)
(*Inscr. It.* 10, 1, 173: Pula)
12. *Dispensator*:
D. M. POLLENTIAE PROCESSAE COL(*onorum*) POL(*ensium*)
LIB(*ertae*) / VALERIANUS / SUMMARUM DISPENSAT(*or*) /
COLLIBERTAE RARISSIMAE POSUIT
(*Inscr. It.* 10, 1, 104: Pula)

Sl. 5. Nadgrobni natpis carskog roba Klara, iz Vabrige kod Poreča: *Caesari n. ser. adiutor tabular.* (ZMP Poreč). – Fig. 5. Funerary inscription of imperial slave Clarus, Vabriga near Poreč: *Caesari n. ser. adiutor tabular.* (ZMP Poreč).

13. *Subprocurator, adiutor tabulariorum:*

D. S. I. M. PRO SALUTE ET VICTORIA SS. DD. NN. PHILIPPOR[UM
AUG(ustorum)] ET OTACILIAE SEVERAE AUG. / CHARITINUS
L(ibertus) S(ub)PROC(urator) ET SABINIANUS L(ibertus) ADIUT(or)
TAB(ulariorum) D. N. MQ. E.

(*Inscr. It.* 10, 2, 216: Vabriga — Poreč)(sl. 4)

14. *Adiutor tabulariorum:*

D. M. M. AUREL(io) AMAN[DO AN(norum)] III CRESCENS
ADIUT(or) TABUL(ariorum) ET AUREL(ia) SABINA PARENT(es)
PIENTES FIL(io) FECERUNT

(*Inscr. It.* 10, 2, 217: Vabriga — Poreč)

15. *Adiutor tabulariorum:*

D. M. CLARO CAESARI N(ostri) SER(vo) ADIUTORI
TABULAR(iorum) / URSA CESARIS N(ostri) SERVA / CONIUGI
BENEMERENTI ET SIBI

(*Inscr. It.* 10, 2, 218: Vabriga — Poreč)(sl. 5)

16. *Adiutor tabulariorum:*

D. M. IANUARIAE MATRI PIENTISSIMAE / IANUARIUS AUG(usti)
N(ostri) ADIUT(or) TABUL(ariorum) / FACIENDUM CURAVIT
(*Inscr. It.* 10, 2, 219: Vabriga — Poreč)

17. *Dispensator:*

D. M. PARTHENOPEO AUG(usti) DISP(ensatori) VERNAE / FESTA
CONIUNX ET MERCURIALIS VIR EIUS B. M. FECERUNT
(*Inscr. It.* 10, 2, 220: Vabriga — Poreč)

18. *Dispensator:*

[.....]ANUS CA[ESARIS...] DISPENS[ATOR...] INN(ocentissimo) E(t)
SANC(tissimo) B. M.
(*Inscr. It.* 10, 2, 221: Vabriga — Poreč)

Sl. 6. Nadgrobni natpis Atika, iz Fratte kod Poreča: *faber ferrarius* (ZMP Poreč). – Fig. 6.
Funerary inscription of Atticus, Fratta near Poreč: *faber ferrarius* (ZMP Poreč).

19. *Colonus*:
 D. M. AQUILINO AN(*orum*) VII / LEONTISCUS COL(*onus*) FILIO
 INFELICISS(*imo*) FECIT
 (*Inscr. It.* 10, 2, 222: Vabriga — Poreč)
20. *Faber ferrarius*:
 ATTICO FABR(*o*) FER(*rario*) SISENNIAN(*o*) VENUSTA CONS(*erva*)
 FECIT
 (*Inscr. It.* 10, 2, 225: Fratta — Poreč)(sl. 6)
21. *Colonus*:
 [...] O[...]ENTELL(*us*) [...] ET HELENA COLON(*i*)
 (*Inscr. It.* 10, 2, 229: Tar - Poreč)
22. *Centenarius*:
 TUM(*ulum*) FL(*avio*) URSICINO / CENT(*enario*) STABULI
 D(*o*)M(*inici*) / AURELIA SUEFIA CONIUNXAMANTISSIMO ATQUE
 CARISSIMO CONIUGI FECIT
 (*Inscr. It.* 10, 3, 53: Novigrad)
23. *Faber*:
 PRIMO FABR(*o*) ANNOR(*um*) XXX / AMYRUS
 (*Inscr. It.* 10, 1, 172: Pula)
24. *Faber pectinarius*:
 TITIA EUTYCHIA VIVA FECIT SIBI ET L. MAESIO L. F.
 MODESTO FILIO ANN(*orum*) XVIII / VALERIAE VERAЕ FIL(*iae*)
 ANN(*orum*) XVIII / L. MAESIO TERENTINO FABRO PECTINAR(*io*)
 / CONIUGI DULCISSIM(*o*)
 (*Inscr. It.* 10, 1, 174: Pula; na bočnim stranama oltara je reljef s prikazom češlja)

Poslije prikaza poznatih primjera naziva zanimanja u kontekstu čitavog natpisa, sa svim potrebnim podacima, evo sažetijeg prikaza (navod u zagradi odnosi se na *Inscr. It.* 10):

1. *Procurator*:
Chrysomallus, procurator (1, 46)
Chrysomalus, procurator (1, 48)
 [...Max]juma [Di]jocles, *procurator* (1, 168)
 [...] *procurator* (1, 54)
2. *Subprocurator*:
Charitinus, subprocurator (1, 216)

3. *Tabularius*:
 - [...] *Arogus, tabularius* (1, 47)
 - Euphemijs, tabularius* (1, 50)
 - [...] *tabularius* (1, 50)
4. *Tabularius a patrimonio*:
 - Ianuarius tabularius a patrimonio* (1, 50)
5. *Adiutor tabulariorum*:
 - Clarus, adiutor tabulariorum* (1, 218)
 - Crescens, adiutor tabulariorum* (1, 217)
 - Ianuarius, adiutor tabulariorum* (1, 219)
 - Sabinianus, adiutor tabulariorum* (1, 216)
6. *Servus nummularius*:
 - Nothus, L. Selici Gemini ser. nummul.* (1, 169)
7. *Dispensator*:
 - Amandus, dispensator* (1, 592)
 - Epidectus Spendotis dispensator* (1, 59)
 - Helops, dispensator* (1, 58)
 - Lucifer, dispensator* (1, 592)
 - Parthenopeus, Augusti dispensator* (1, 220)
 - Trophimus, qui dispensavit* (1, 592)
 - [...] *Sabin[us? ...], dispensator* (1, 173)
 - Valerianus, summarum dispensator* (1, 104)
 - Vitalis (Eipalis), dispensator* (1, 592)
 - [...] *Ianus, Caesaris dispensator* (1, 221)
8. *Vilicus*:
 - Anconius, qui vilicavit* (1, 592)
9. *Colonus*:
 - Leontiscus, colonus* (2, 222)
 - Viator, colonus* (1, 592)
 - [...] *Jentellus, Helena, coloni* (2, 229)
10. *Adiutor coloni*:
 - Lucifer, adiutor coloni* (1, 592)
11. *Centenarius*:
 - Flavius Ursicinus, centenarius stabuli dominici* (3, 53)
12. *Faber*:
 - Primus, faber* (1, 172)

13. *Faber pectinarius*:

L. Maesius Terentinus, faber pectinarius (1, 174)

14. *Faber ferrarius*:

Atticus, faber ferrarius (2, 225)

Na temelju tako prikazane skupine od tridesetak očuvanih imena radnika s naznačenim zanimanjem, mogu se naglasiti slijedeće činjenice:

1. Vrlo je velik broj upravitelja (*procuratores, subprocurator, dispensatores, vilicus*, čak 16 primjera), među kojima su najbrojniji *dispensatores* (10 primjera) i *procuratores* (4 primjera): to su vjerojatno nazivi za razne stupnjeve u položaju nadglednika, možda i na različitim vrstama imanja.

2. Razmjerno je velik i broj osoba zaduženih za upravne poslove (zanimanja poput *tabularius* i *adiutor tabulariorum*: 3, odnosno 4 primjera).

3. *Coloni*, u značenju: zemljoradnik ili zakupnik, prisutni su s 4 poznata primjera. To znači da njihov položaj nije omogućavao znatnije napredovanje na društvenoj ljestvici, dok gotovo sve druge osobe različitih zanimanja ističu svoj oslobođenički položaj, pri čemu četiri kolona nose samo osobno ime.

4. Gotovo sva ostala zanimanja o kojima svjedoče natpisi, zastupljena su s po jednim primjerom, ali trojica od četvorice su *fabri* raznih vrsta, a jedan je *centenarius stabuli dominici*. Pritom smo izostavili nekoliko drugih zanimanja koja nisu u svezi s poljoprivredom (*nauta, vestiarius*), kao i jednog prefekta udruženja kovača (*praefectus collegi fabrorum*),²² što je bila počasna funkcija, ali svjedoči o postojanju takvog udruženja obrtnika u Puli.

5. Kako smo već naglasili, gotovo sve osobe s gornjeg popisa naglašavaju svoj oslobođenički položaj (*liberti*), zahvaljujući čemu je jasno da su priliku da svoje ime ovjekovječe u trajnom materijalu poput kamena imali ponajprije oni koji su se s dna društvene ljestvice probili za jednu stepenicu; samo jedan (*L. Maesius Terentinus, faber pectinarius*) po svoj je prilici rođen slobodan (*ingenuus*).

6. Gotovo sva imena, oslobođenika ili robova, pokazuju izrazito orijentalne karakteristike, što ih sve zajedno smješta u onaj društveni sloj koji je izvorno bio potčinjen, ali koji je mogao napredovati i poboljšati, materijalno i pravno, svoj položaj.

7. Većina natpisa u kamenu s nazivima zanimanja pronađena je u Puli i u Vabrigi kod Poreča: zamjetna je izrazita koncentracija natpisa koji spominju veliki broj robova — činovnika, radnika i carskih oslobođenika²³ u tome mjestu sjeverno od Parentija, što nas navodi na pretpostavku da je na tome mjestu

²² *Inscr. It.* 10, 1, 88.

²³ CRAWFORD 1980, 73; DEGRASSI 1934 (*Inscr. It.* 10, 2), 71-79 (br. 216-231).

postojalo carsko imanje. Datacija jednog natpisa u vrijeme vladavine careva Filipa I. i Filipa II. (sa spomenom Otacilije Severe) smješta ih u sredinu 3. stoljeća.

8. Oko polovice natpisa sa zanimanjima, koji su nam poznati, pronađeno je u Puli (ostali su iz Vabrigae, a samo jedan iz Novigrada); to ne mora biti razlogom da takva zanimanja ne smatramo onakvima kakvim smo ih predložili, tj. u svezi s poljoprivredom i ustrojstvom imanja: naravno, nakon oslobađanja od ropstva, većina osoba je takvo napredovanje mogla "osnažiti" preseljavanjem u grad ili u njegovu blizinu. Osim toga, gradu je gravitiralo i poljoprivredno stanovništvo bližeg područja.

9. Među cjelovito očuvanim natpisima, a takvi su gotovo svi, velik je broj nadgrobnih natpisa, nešto je zavjetnih, a za dvije opisane olovne pločice okolnosti i razlozi nastanka nisu izvjesni.

Budući da su ovi, dosad izloženi, istovremeno i jedini dostupni podaci za poznavanje konkretne situacije na poljoprivrednim imanjima Istre u antici, jasno je da se na temelju samo takvih pokazatelja ne mogu rekonstruirati ustrojstvo radnog postupka, broj i vrste radnika koji su obradi zemlje bili uposljeni ili su od nje živjeli. Za takav pokušaj moramo uzeti u obzir neke druge pokazatelje, primjerice spomenute Katonove i Varonove "normative" za obradu vinograda i voćnjaka,²⁴ odnose obradivih dijelova površine imanja (vinograd i maslinik, oranice pod žitom i kombiniranom kulturom, povrtnjak, šume i pašnjaci),²⁵ te odnos prosječne veličine posjeda u Istri (480 jugera) prema mogućem broju stanovnika.²⁶ To, međutim, nadilazi temu zadanu naslovom, kojom smo željeli tek prikazati raznovrsnost naziva za zanimanja i dužnosti koje nalazimo na epigrafičkim spomenicima Istre antičkog doba.²⁷

²⁴ *Cato, De agr.* 10-11; KOLENDO 1980, 199.

²⁵ CARANDINI – SETTIS 1979, 39.

²⁶ MATIJAŠIĆ 1988, 94-95.

²⁷ Za dopuštenje korištenja fotografija na sl. 4 - 6 zahvaljujem prof. Marinu Baldiniju, ravnatelju Zavičajnog muzeja u Poreču.

LITERATURA

- BRANCALE 1982 G. Brancale, Due lamelle del Polesano, AT, ser. 4, vol. 42, 7-31.
- CARANDINI 1980 A. Carandini, Quando la dimora dello strumento e l'uomo (predgovor knjizi Kolendo 1980) (Roma), ix-lx.
- CARANDINI — SETTIS 1979 A. Carandini — S. Settis, Schiavi e padroni nell'Etruria romana, La villa di Settefinestre dallo scavo alla mostra (Bari).
- CHEVALIER 1961 R. Chevalier, La centuriazione romana dell'Istria e della Dalmazia, AMSI, n. s. 9, 11-24.
- CRAWFORD 1980 D. J. Crawford, Proprietà imperiali, u: M. I. Finley, La Proprietà a Roma, Guida storica e critica (Roma — Bari), 33-76 (izv. izd. Studies in Roman Property, Cambridge, 1976).
- DEGRASSI 1934 A. Degrassi, Inscriptiones Italiae, 10, 2, Parentium (Roma).
- DE ROBERTIS 1946 F. de Robertis, L'organizzazione e la tecnica produttiva, la forza di lavoro e salari nel mondo romano (Napoli).
- DOHR 1965 H. Dohr, Die italischen Gutshofe nach den Schriften Catos und Varros (Köln).
- FORLATI TAMARO 1947 B. Forlati Tamaro, Inscriptiones Italiae 10, 1, Pola et Nesactium (Roma).
- KOLENDO 1980 J. Kolendo, L'agricoltura nell'Italia romana (Roma).
- MATIJAŠIĆ 1988 R. Matijašić, Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. st., izd. Latina et Graeca, knj. 6 (Zagreb).
- STICOTTI 1905 P. Sticotti, Di due lamelle letterate rinvenute a Pola, AMSI, 22, 213-223.
- SUIĆ 1955 M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, ZHNSZd, 1, 1-36.
- ŠTAERMAN — TROFIMOVA 1982 E. M. Štaerman — M. K. Trofimova, La schiavitù nell'Italia imperiale (Roma).
- WHITE 1970 K. D. White, Roman Farming (London).

Summary

ECONOMIC NOMENCLATURE OF ROMAN ISTRIA
THE TERMS FOR THE AGRICULTURAL PROFESSIONS AND DUTIES
IN ROMAN ISTRIA.

Recorded in stone inscriptions and lead tablets from the surroundings of Pula are numerous terms for the professions connected with agricultural activities, enabling certain conclusions to be drawn regarding the economic history.

Quite a number of managers (*procuratores*, *subprocuratores*, *dispensatores*, *vilicus* — 16 in all) thus appear, among whom the most frequent are *dispensatores* (19) and *procuratores* (4). In all probability these terms correspond to various degrees in the hierarchy of supervisors, related possibly to the different kinds of estates. A few persons were in charge of administrative jobs (like *tabularius* and *adiutor tabularium* — 3 and 4 instances respectively). *Coloni*, denoting farmers and renters, are represented in four instances, which means that their status wasn't encouraging enough for any considerable social advance. All four of them bear only one name. Nearly all of the other professions mentioned in the inscriptions are represented in only one instance. Of the four individuals, three are *fabri* (craftsmen) of various kinds, and one is *centenarius stabuli dominici* (?). As already mentioned, nearly all of them endeavour to point out their position as freedmen (*liberti*). It therefore follows that mainly those who managed to climb up a step in the social hierarchy were given an opportunity to eternalize their names in stone inscriptions. Only one of them (*L. Maesius Terentinus, faber pectinarius*) appears to have been born a free man.

The majority of names belonging to both freedmen and slaves display some Oriental features, suggesting they belonged to a lower social class. Nevertheless, given an opportunity, they were able to improve on their material and social status.

Most of the mentioned stone inscriptions bearing professional terms were found in Pula and the village of Vabriga north of Poreč (Roman *Parentium*). The high frequency of inscriptions carrying the names of slaves in Vabriga suggests the existence of the imperial estate there. Owing to one of the inscriptions from the time of the emperors Phillip I and Phillip II, all of them are dated in the mid 3rd century.

Translated by: *Branka Migotti*